

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ПОЛІТИКА ТА РЕАЛІЗАЦІЯ ЇЇ ПРОФІЛАКТИЧНОГО ЗАВДАННЯ

Розглядаються проблеми визначення та реалізації профілактичної функції у кримінально-правовій політиці та кримінальному законодавстві. Звертається увага на окремі важливі положення, які потребують свого врахування.

Ключові слова: кримінально-правова політика, кримінальне законодавство, Кримінальний кодекс, профілактична функція, диспозиція, санкція

The problems of definition and implementation of the preventive function in criminal law policy and criminal legislation are considered. Attention is drawn to some important provisions that require consideration.

Keywords: criminal law policy, criminal legislation, Criminal Code, preventive function, disposition, sanction.

Рассматриваются проблемы определения и реализации профилактической функции в уголовно-правовой политике и уголовном законодательстве. Обращается внимание на некоторые важные положения, требующие учета.

Ключевые слова: уголовно-правовая политика, уголовное законодательство, Уголовный кодекс, профилактическая функция, диспозиция, санкция.

Вступ. В демократичній правовій державі основна увага приділяється не тільки сучасному стану соціального життя, а й наступним реальним перспективам його еволюційних змін. Такі процеси певною мірою змінюють цілі та завдання правової політики в цілому, системи законодавства та кожної галузі зокрема. Все більше уваги звертається на профілактичні можливості законодавства, яка в першу чергу проявляється (повинна проявлятися) у галузях законодавства кримінально-правового напрямку. Спеціальне виділення такої функції в межах кримінально-правової політики та кримінального законодавства змінює (повинно змінювати) суттєві обставини, які повинні додатково ініціювати та сприяти реалізації профілактичної функції. Окремим аспектам цієї загальної проблеми присвячена ця публікація.

Основний зміст. Реакція суспільства на соціально-негативні вчинки, в тому числі і найбільш небезпечні, проходить складний шлях становлення, розвитку та вдосконалення. Ще на початку людської цивілізації починають з'являтися первинні варіанти соціальних «відповідей» на такі вчинки, які на той період несли в собі ідеї кровної помсти та рівної (симетричної) відплати (таліон). Потім з'являються

«зародки» кримінального законодавства, і все чіткіше обґрунтовується виключне право держави застосовувати жорсткі примусові заходи за такі вчинки. Зумовлене також починає, вже на більш розвинутому рівні, розмежовувати помсту та кару, скоріше, покарання, яке намагаються перетворити на все більше соціальне покарання, зробити його, таким чином, розумно пропорційним, що дозволяє такі заходи вважати соціально справедливими. У всякому разі, кримінальне законодавство у тому вигляді, яке сьогодні вважається «звичним», почало оформлюватися у XIII столітті.

Проте людство продовжує в силу різних причини шукати шляхи легальної, переважно державної реакції – впливу на небезпечні соціально-негативні вчинки. Починається розуміння того, що тільки примусовим заходом – покаранням складно домогтися реального впливу на тенденції та динаміку таких вчинків та на особистостей, які їх здійснюють. З’являються зачатки спроб комплексного, із залученням різних можливостей, впливу на такі вчинки, які все більше починають виділятися в напрямку певної державної політики (polis – держава, вміння управляти державою). Цей напрямок також пройшов достатньо довгий та непростий шлях у своєму розвитку, і в такому вигляді, який є сьогодні, один з його основних напрямків почав складатися принаймні в кінці XIX – початку XX століття, отримавши назву кримінально-правова політика (з певними варіаціями). Відповідні публікації того часу вказують на такі пов’язані інтеграційні процеси [1]. Але соціальна «поява» спочатку кримінального законодавства, а потім і кримінально-правової політики стали тільки початковим етапом їх розвитку, який вимушено відбувається (повинен відбуватися) постійно, включаючи сьогоднішнє та майбутнє.

При цьому важливо враховувати, що в загальному плані сучасна державна політика протидії кримінально протиправним посяганням як цілісне явище складається з кримінально-правової, кримінально-виконавчої, кримінологічної, кримінально-процесуальної, криміналістичної, оперативно-розшукової та інших видів політики. Виходячи з цього, кримінально-правова політика виступає конструктивним елементом загальнодержавної політики, і, в той же час, має самостійний зміст.

Кримінально-правова політика має свої складові, про що далі буде зазначено. При цьому, її сучасний етап характеризується певними загально світовими процесами та тими принциповими змінами, які відбуваються в Україні, що потребує постійного звернення як до її вдосконалення, так і до

вдосконалення кримінального законодавства, «взаємовідносини» між якими теж можна розглядати у різних площинах взаємовідносин. Почнемо з кримінально-правової політики як більш загального явища, яке має своє визначення та об'єднує низку складових, в тому числі, у всякому разі на формальному рівні, і кримінальне законодавство.

У цілому, кримінально-правова політика – це складний та багатоаспектний феномен. Попередній етап розвитку цієї політики, в тому числі й на теренах сучасної України, можливо датувати 70-80 роками минулого століття, коли певні організаційно-ідеологічні проблеми державного розвитку та поява нових, достатньо небезпечних форм і видів кримінально-протиправних посягань, ініціювали розвиток таких досліджень. Потрібно відмітити, що у ті часи на первісному рівні такий науковий аналіз не мав чітко вираженої галузевої спрямованості, він скоріше поєднував дослідження різних галузей та напрямків наукових знань, зокрема, за рахунок поєднання наукових досліджень з кримінального права та соціальної політики, зближення досліджень з кримінології, соціології, політології, соціального менеджменту та ін.

Сучасний стан таких досліджень є певною мірою продовженням тих напрацювань, але водночас, суттєва відмінність теперішнього державного розвитку, певні кризові прояви в його організації, поява, поруч з існуючими формами та видами, нових суспільно-небезпечних проявів кримінально протиправних посягань, які з багатьох основних показників відрізняються від змісту та форм минулих посягань¹, вимагає розробки нових концептуальних положень стосовно визначення, ознак, напрямків, проявів кримінально-правової політики та її реальних складових. В цілому, кримінально-правову політику можливо досліджувати на різних рівнях, в тому числі на концептуальному, законотворчому та правозастосовному. У свою чергу, концептуальний рівень може включати в себе розробку основних положень такої політики на загальнодержавному, організаційно-правовому та на доктринальному рівні. На доктринальному рівні (лат. *doctrina* – наука) кримінально-правова політика являє собою систему

¹ Сьогодні вже можливо вважати, що порівняння кримінально – протиправних посягань (злочинності) останньої чверті ХХ століття в колишньому СРСР та сьогодні, у багатьох його показниках мають значні відмінності. В першу чергу, вони полягають у суттєвому змістовному та організаційному підвищенні рівня організованості протиправних угруповань, що має свої реальні прояви у їх певному «зрощуванні» та проникненні у економічні та політичні структури, більш значному використанні міжнародних зв'язків, активній участі у політичних процесах, "постійній" присутності у процесах перетворення власності та ін.

теоретичних поглядів та наукових думок стосовно всього комплексу цієї політики [2].

Проблеми сучасної кримінально-правової політики в тому чи іншому вигляді присутні в наукових дослідженнях багатьох вітчизняних фахівців кримінально-правового напрямку, і це є об'єктивним проявом необхідності вивчення будь-яких проблем, пов'язаних з аналізом конкретних кримінальних правопорушень, пов'язування їх дослідження з реалізацією положень кримінально-правової політики. У той же час найбільш значні, предметні дослідження цієї проблеми висвітлені у публікаціях: В.І. Борисова, І.М. Даньшина, О.М. Литвака, А.А. Мітрофанова, Ю.В. Кернякевич-Танасійчук, О.М. Костенко, О.В. Острогляда, М.І. Панова, А. О. Селіванова, В.Я. Тація, В.І. Шакуна, П.Л. Фріса та ін.

У цілому, погоджено, що сучасну кримінально-правову політику можна визначити як встановлений (запланований) порядок протидії кримінально протиправним посяганням, який реалізується (забезпечується) державою і який відображає (повинен відображати) рівень економічного, соціального і духовного (ментального) рівня розвитку суспільства. Звідси, основними завданнями кримінально-правової політики є встановлення певного (мінімально доцільного) контролю над кримінально протиправними посяганнями, запобігання їм, вдосконалення нормативно-правової бази протистояння таким діям. Всі такі (та схожі) завдання на кожному етапі державного розвитку можуть мати свою «черговість», але вони повинні бути спрямовані на досягнення головної мети – створення ефективної системи протидії кримінальним правопорушенням. Потрібно враховувати, що кримінально-правова політика може розумітися у декількох значеннях, зокрема, як державна діяльність, яка отримує свій вираз в нормативних актах, що визначають цілі, завдання та принципи протидії кримінально протиправним посяганням. Також як особливий вид практичної державної діяльності, спрямований на реалізацію цілей, завдань і принципів протидії таким посяганням. Кримінально-правова політика має ще одне значення – розробка наукової теорії (теорій) протидії кримінально протиправним посяганням. Про особливості цього напрямку вище вказувалось.

Важливим при оцінці ступеня розробленості кримінально-правової політики та ефективності заходів, які намічені до реалізації, є встановлення тих її складових, які, з урахуванням індивідуального значення кожної такої складової та у своїй сукупності, і визначають продуктивність такої

політики. До таких складових відносять: основні принципи кримінально-правового впливу на кримінально протиправні діяння, у яких знаходять відображення основні засади загальнодержавних програм впливу на такі діяння; визначення кола діянь, які через свою суспільну небезпеку повинні бути «переведені» у категорію кримінально протиправних (криміналізація) і навпаки, ті діяння, які втратили необхідний рівень суспільної небезпеки, повинні бути виведені з такої категорії діянь (декриміналізація); установлення кримінально-правової караності суспільно небезпечних діянь (пеналізація) та умови звільнення від кримінальної відповідальності або покарання та інші подібні дії (депеналізація); визначення альтернативних покаранню заходів кримінально-правового характеру (замінюючих заходів), а також заходів, які застосовуються разом із покаранням (підкріплюючих заходів); тлумачення законодавства в протидії кримінально протиправним посяганням з метою з'ясування і роз'яснення його значення; діяльність правоохоронних органів щодо застосування норм та інститутів законодавства про кримінальну відповідальність, з'ясування ефективності їх діяльності. І, на останок, визначення шляхів підвищення ефективності впливу кримінально-правових заходів на правосвідомість населення (правове виховання). При цьому, кажучи про останню складову, підкреслюється, що, з одного боку, діяння, що забороняються, повинні не тільки бути небезпечними, шкідливими в реальній дійсності, а й відображатися як такі у правовій свідомості суспільства. З іншого боку, сама кримінально-правова заборона покликана відповідно впливати на правосвідомість громадян. Кримінальне право виконує свої політичні завдання тоді, коли, оголошуючи те або інше суспільно небезпечне діяння злочином, воно враховує правосвідомість населення і разом із цим виховує громадян у дусі дотримання законів, тим самим попереджаючи можливість вчинення ними правопорушень. В обох випадках роль правосвідомості у виконанні кримінально-політичних завдань є дуже важливою [3, с. 23-24].

Всі ці складові, кожна, з урахуванням своєї специфіки, повинні в цілому, саме у своїй сукупності, всіляко сприяти тому, щоб кримінально-правова політика виконала ті завдання, які перед нею поставлені. Водночас, кожна з них має свої особливості, визначення та наявність таких характеристик, які повинні дати змогу визначити ефективність кожної конкретної складової кримінально-правової політики на так званому «особистому» рівні. У зв'язку з цим в подальшому буде звернута

спеціальна увага на один з напрямків цієї політики, який, на нашу думку, є дуже важливим. Він пов'язаний з необхідністю спеціального виділення в кримінально-правовій політиці напрямку, який пов'язаний із запобіганням кримінальним правопорушенням. Це може бути реалізовано декількома варіантами. Наприклад, кримінально-правова політика може, за рахунок здійснення «своїх» заходів спрямованості, одночасно виступати необхідною складовою у загальнодержавній програмі протидії кримінальним правопорушенням. У той же час, кримінально-правова політика має можливість виконувати це з урахуванням «особистого» потенціалу. Наприклад, це можливо здійснювати за рахунок кримінального законодавства, зокрема традиційних ресурсів – кримінально-правової норми (кримінально-правових норм).

У цілому, правові норми, як і правові принципи, належать до традиційних і найпоширеніших категорій (понять) права/законодавства. Вони, в першу чергу, уособлюють одну з їх найхарактерніших, як і інших соціальних регуляторів, ознак – нормативність.

Такі сталі положення дають змогу нагадати, що кримінальне законодавство має свої зовнішні (формальні) та внутрішні (змістовні) прояви (визначення) саме в кримінально-правових нормах. Не вдаючись до існуючої дискусії про структуру правової норми, тим більше, що теоретики права взагалі вважають, що структурно охоронні норми складаються з диспозиції та санкції [4, с. 239], підкреслимо, що у своєму догматичному вигляді такі норми побудовані за сталим правилом: «якщо ... – то», що повинно у своїй завершеній формі в себе включати в обов'язковому порядку диспозицію («якщо») та санкція («то»). У той же час, і це необхідно спеціально виділити, відсутність цього приводить до того, що будь-яка норма без диспозиції є неймовірною, а без санкції – неспроможною [5, с. 129]. Саме це необхідно враховувати, конструюючи кримінально-правові норми.

Кажучи більш детально про кримінально-правову норму, зрозуміло, що у її диспозиції, переважно в Особливій частині, законодавче закріплюється (визначається) заборонений тип соціальної людської поведінки. У свою чергу, санкція кримінально-правової норми містить офіційну вказівку на ті законодавчо встановлені наслідки, які настають

(можуть настати) в разі порушення заборони, встановленої в диспозиції¹. Диспозицію та санкцію неможливо і не потрібно «розривати», тому що це є обов'язковою умовою «життя» будь-якої правової норми, в тому числі і кримінально-правової, про що вище вказувалось.

Саме у такій якості (такому становищі) кримінально-правова норма може бути використана для правової оцінки відповідної поведінки та для визначення тих кримінально-правових наслідків, які наступають у разі порушення кримінально-правової заборони. Наявність кримінально-правової норми також виступає необхідним «довідником» для юристів-практиків як офіційне «нагадування» про те, що у відповідних випадках вона повинна застосовуватися.

Крім того, і це важливо спеціально підкреслити, кримінально-правова норма у своєму «завершеному» (остаточному) вигляді впливає (повинна впливати, держава має «надію», що буде впливати) на людську правосвідомість, про що теж вище згадувалось. Але вплив на правосвідомість та здійснення тим самим виховних заходів – це частина тих більш загальних завдань, які планує реалізувати (у всякому разі – намагається) держава за «допомогою» кримінально-правової політики в цілому та кримінального законодавства зокрема. Саме оприлюднюючи кримінально-правові норми у повному обсязі, держава тим самим показує усім (кому – для ознайомлення, а кому – для застереження), що порушення встановленої законом заборони тягне (повинно тягнути) за собою жорсткі державно-примусові заходи, переважно у вигляді покарання. Саме тому, повторюємо, що кримінально-правова норма повинна «завжди», поза залежності від варіанту свого використання, бути викладена в повному «обсязі». Інакше, ще раз наголосимо, кримінально-правова норма не буде виконувати в повному обсязі тих завдань, які на неї покладаються.

Висновки. Проблема профілактичної функції в суспільному житті завдяки реалізації ідей кримінальної політики та положень кримінального законодавства завжди була складною та дискусійною. Багато в чому це пов'язано з тим, що, на нашу думку, ця функція має або суто науково-образне тлумачення або, так би мовити, не сприймається як дійсна. Це має свої достатньо негативні наслідки. Наприклад, при обговоренні проектів

¹ Термін «санкція» (від лат. Sanctio) починалась використовуватися у якості поняття «освячення», «рішення духовної (релігійної) влади», потім став набувати більш сучасне розуміння, наприклад, як «каральна постанова».

законів, у першу чергу, кримінально-правової спрямованості, на ці важливі обставини, як зміст, так і законодавча техніка, не звертається достатньої уваги. Має це свої наслідки і на практиці, коли необхідність реалізації цієї функції розглядається, скоріше, як формальна обставина. Наукові дискусії з цього приводу теж мають певні проблеми, бо достатньо часто в них – не стільки наукове відображення реальності, скільки суб'єктивне викладення честолюбних прагнень. У всякому разі, це приводить до того, що і кримінально-правова політика, і кримінальне законодавство, на яких, в першу чергу, покладене завдання протидії кримінальним правопорушенням, практично виключають зі свого арсеналу реалізацію профілактичної функції [6, с. 12-31]. Тому цей напрямок заслуговує свого спеціального, достатньо глибокого аналізу.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА

1. Див., наприклад, Чубинский М.П. Очерки уголовной политики (понятие, история и основные проблемы уголовной политики, как составного элемента науки уголовного права). Харьков: Тип. «Печатное дело» кн. К.Н. Гагарина, 1905. С. 64.

2. Обговорюючи стан та перспективи розвитку результатів наукових досліджень, можливо погодитись з думкою, що жодна наукова доктрина, особливо соціально-гуманітарного напрямку, котра не має об'єктивних лабораторних «природничо-наукових» підтверджень, як правило, не готова в незмінній формі викласти закінчений варіант відповідного наукового результату, тому що наука в цілому і особливо такого напрямку представляє собою, певною мірою, так звану «змінну» (вірогідну) систему поглядів, теорій, наукових пропозицій та ін. Див. Щепанський Ян. Елементарні поняття соціології. Загальна соціологія: хрестоматія / концепція, упоряд., перекл. А. В. Фурман, В. С. Біскуп, О. С. Морщакова. Київ : Видавництво Ліра-К, 2019. С. 162 – 186. Тому, будь які наукові пропозиції завжди потребують об'єктивної оцінки та дійсної апробації на різних рівнях.

3. Борисов В.І., Фріс П.Л. Поняття кримінально-правової політики. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2013. № 1 (1). С. 15 – 31.

4. Загальна теорія держави і права: підручник для студентів юридичних вищих навчальних закладів. / М. В. Цвік, О. В. Петришин, Л. В. Авраменко та ін.; За ред. д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України М. В. Цвіка, д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України О. В. Петришина. Харків: Право, 2009. 584 с.

5. Загальна теорія права: підручник / за заг. ред. М.І. Козюбри. К.: Ваіте, 2015. 392 с.

6. Стрельцов Є.Л. Реформа кримінального законодавства України: осінні роздуми. Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2019. 100 с.